3 1761 07384437 5

Kautsky, Karl
Narodnist' i ïi pochatky

JC
311
K3519

КАРОЛЬ КАВЦКІ.

НАРОДНІСТЬ І Її ПОЧАТКИ.

З додатком

В. І. Будзиновського.

Ціна 25 центів.

Накладом Видавництва
ГОЛОС ПРАВДИ
119 E. 7th St., New York, N. Y.
1918.

КАРОЛЬ КАВЦКІ.

НАРОДНІСТЬ І ЇЇ ПОЧАТКИ.

З додатком

В. Будзиновського.

Published by "HOLOS PRAWDY"
207 East 10th Street, New York, N. Y.

JC
311
K3519

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

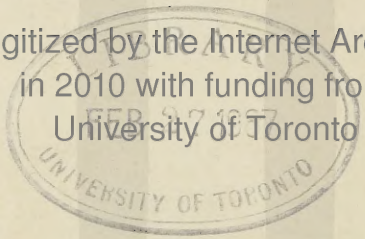

http://www.archive.org/details/narodnistipo00kaut

I.

Доки єдність крови була спійлом, що лучила людей в суспільности, нація в нинїшнім значінню слова не істнувала. Замість націй стрічаємо племена, котрі ділять ся на роди. Се, чи яка особа належить до якогось племени, зависїло тоді від свояцтва, а не від замешканя в тій або иньшій місцевости. Доперва, коли яко жерело удержаня, зачинає в племени переважати рільництво, племя переходить до осїлого способу житя. Доперва тоді члени племени (зглядно роду) стають ся мешканцями означеної території. В той спосіб утворені малі громади підлягали первістно так на спільности походженя, як і на спільности рільної працї.

Ті громади вистарчали первістно кожда для себе і економічно були цїлковито независимі від внїшного сьвіта, цїлком так, як давнїйші номадизуючі племена і роди. Спільна власність землї разом з городами і полями, котрі з часом перейшли на приватну власність, давали средства до житя. Одні плоди давала ріля, иньші — годівля худоби; окрім того збирано добич з польованя і риболовства. Сирий материял (дерево, вовну, скіру і т. и.) перероблювано в самій громадї, чим займали ся поо-

дінокі родини або специяльні ремісники. Окрім люксусових предметів, не побирано нїчого з поза громади.

Результатом того було цїлковите замкнене громади в собі самій. Рідко коли, лише під впливом дуже великого небезпеченьства, ті громади лучили ся з собою в солїдарнім співдїланю, але коли небезпеченьство минуло, звязь розпадала ся. О національній єдности між сусїдними громадами не могло бути бесїди, навіть національний язик не істнував. Економічне відокремленє сприяло витворюваню і істнованю множества ріжних говорів а навіть ріжних язиків у сусїдних племен і суспільностей.

Нїмецкі учені і полїтики жалують ся на питомий „індивідуалїзм“. через котрий кождий Нїмець ставить свою особу понад національний інтерес і в той спосіб витворює пануюче до сеї пори між Нїмцями роздробленє і незгоду, та що се дасть ся виказати від часів Армінія аж по нинїшний день. Але се роздробленє не є цїлком расовою цїхою Нїмцїв. Оно знаходить ся в кождім народї, котрого економічний розвій не переступив певної границї. Се зявиско не має нїчого спільного з „індивідуалїзмом“, бо оно тим визначнїйше, чим сильнїйше спійло, що вяже членів громади, чим сильнїйший первістний комунїзм.

Доки дрібні комунїстичні громади вистарчали самі для себе і не істнував нїякий спільний інтерес, що присилував би їх увійти в близші зносини з собою, доти не було націй.

З поміж чинників, що довели до такої звязи, на першім місци треба поставити три, з котрих один є все присутний і дїлає разом з якимсь иньшим або й двома прочими в тім

самім напрямі. Але всї они суть результатом розвою продукцийної системи. Ними суть: з одного боку перевага *внїшних ворогів*, з другого— *природи*. Обом впливам малі громади не годні були оперти ся власними силами. Вкінци третим і по нашій думцї найважнїйшим чинником є *товарова продукция з виміною товарів*.

Доки племя вело номадизуючий спосіб житя і удержувало ся головно з польованя, риболовства або годівлї худоби, потреба союза з иньшими племенами в цїли оборони перед внїшними ворогами була дуже слаба. Рідко коли посїдало оно великі богацтва, на котрі сусїдам варто би лакомити ся; спори о право польованя і пасовиска або пімста за убитих товаришів, були головним жерелом борб. Рідко також коли яке трете племя було заінтересоване в тих спорах, окрім безпосередних участників. Відвагою і оружием воюючі сторони були майже рівні собі, не богато також ріжнили ся числом населеня. Коли яке племя було слабше, могло виеміґрувати в дальші области, бо ще не було привязане до землї.

Все те змінило ся, коли рільництво стало ся головною продукциєю. Рільничі суспільности перенесли ся з лїсистих верхів в долини над ріками, де земля була плїднїйша. Там осїдали, богатіли, людність збільшала ся разом з числом племен, замешкуючих означені териториї. Але незадовго показала ся відворотна сторона такого стану річи. Зріст богацтв заохочував сусїдних диких номадів до рабунків і нападів. Тимчасом осїлий рільник був безборонною істотою. Отверта рівнина не посїдала природних средств оборони так як гірскі, покриті лїсами околиці. Вправне уживине уружя, зручна їзда

на кони і т. и. були у диких номадів конечно потрібним услівєм самого удержаня, працю коло рілї, лишали жінкам. Противно, для хлїбороба воєнні вправи були перервою в роботї; через те він посьвячував їм меньше часу як номади і тому був в гіршім положеню як дикий наїздник.

В наслїдок того бачимо, що повстаючі рільничі народи суть так часто виставленї на напади номадизуючих рабівників. Що Нїмців стрітило зі сторони Гунів, Аварів, Мадярів і Норманів, те саме дїяло ся в Хінах, Індиях, Египтї, Мезопотамії в протягу соток а навіть тисячів лїт. Загрожені в своїм істнованю громади були змушені до обопільного союза проти спільного ворога і відданя своїх оружних сил під команду одного союзного вождa. Чим частїйші були наїзди, тим більше усталював ся союз і власть союзного вождa лишала ся також на час мира. Союз віддїльних суспільностей держить ся сильнїйше, відносини між ними стають ся частїйші, говори зближають ся до себе, зявляє ся почутє солїдарности, загальнонародні почування зачинають протиставити ся застїнковим, народний язик — місцевим говорам, а центральна власть — партикуляризмови. Все те — *зарід* нації.

Ще сильнїйше дїлає у деяких племен иньший чинник, іменно спільна борба з силами природи.

Рільничі племена, коли зійшли з гірских лїсів на степи і там поселили ся, попали в завиднїмість води і ріки. Ту послїдну уважано за Бога, що нїби цїлком довільно обдаровував своєю ласкою або карою. Повінь нищила нині всї надії рільника, а по кількох місяцях робив те

саме брак дощу. Безсильні люди зразу молили ся, але відтак досьвід показав успішнійші средства. Достережено певну правильність в повертаню посухи і повени і викрито, що ті зявиска були в звязи зі змінами в укладі звізд. Рівночасно люди научили ся управильняти стан води греблями і каналами. Але така регуляція вимагає цілевого співділаня всїх мешканців над даними водами. Як борба з внїшним ворогом, так і борба з рікою витворювали спільність між окремими громадами. Кожда віддавала свої робучі сили під прикази спільного заряду і центральної власти. В такій то іменно дорозї творили ся зароди народної солїдарности.

Цивілїзация розвинула ся в Европі не здовж великих рік, як на Сходї, бо посухи і повени навіть нині не виступають тут з такою силою, а тим меньше робили се в давних часах, коли лїс покривав горби і управильнював стан рік. Спільна борба з рікою вплинула отже на злуку головно на Сходї. Здаєть ся, що вона була там найважнїйшою причиною повстаня старинних цивілїзацій. Поданє заховало память тих часів.

Менес уходить за основателя египетскої держави. Геродот оповідає по словам египетских сьвященників, що Менес загородив Нїль греблею, сто стадий довгою і в той спосіб присилував ріку покинути старе русло здовж лїбійского пасма гір. Відтак, коли земля відгороджена греблею висохла, побудував на нїй місто Мемфіс. На північ і захід від міста, Менес викопав озера і наповнив їх водою з ріки. Були се величезні збірники, до котрих відпливала вода підчас повени і з котрих наводнювано поля в часї спеки.

В Хінах, подібно як в Египті, істория держави датує ся від управильненя рік. Мензій, один з писателїв після Конфуция оповідає: За часів Яна, коли держава не була ще упорядкована, ріки повиступали з русла і привели загальну повінь. Зїлє і дерева покрили всю землю, всюди було множество птахів і диких зьвірів. Не выросло і пять польних овочів; птахи і дикі зьвірі виперли чоловіка. Дороги видоптані стопами зьвірів і слїди ніг птахів перехрещували ся на кождім кроцї Середної держави. Ю (основатель держави) відграничив девять ріжних рукавів ріки Го, вичистив русла рік Тсі і Та і завів їх до моря. Отворив горло для ріки Ю і для ріки Ган, управильнив хід рік Гвай і Ші і звернув їх до ріки Кян. Коли все те викінчено, доперва тодї населенє Середної держави могло знайти поживу.

О державах, що істнували в долинах Евфрата, Тигра і Ґанґеса, знаємо, що будівлї, котрі мали на цїли управильненє рік, становили материяльну основу їх істнованя. Удержуванє гребель і каналів було найважнїйшим обовязком пануючого. Анґлїйцї цїлковито занедбували до недавна виконуванє сего обовязку. Результатом був голод і пошести. В тій справі Е. де Варен пише: „Давні раяги Індий, як також афґаньскі і монґольскі побідителї, хоть часто жостоко поступали з поодинокими особамя, бодай супротив товпи зазначили своє пановане добродійствами, іменно гідними подиву будівлями, котрі ще нинї стрічаємо на кождім кроцї і котрі виглядають, як дїла велитів... Під небом, одностайно погідним, в протягу 7 — 8 місяцїв, в клїматї, при котрім земля не родить з протягу пів року і там, де не було перио-

дичних повеней, рільництво могло істнувати лише під услівєм винайденя або побудованя ставів в високо положених місцях, з котрих мож би було, як з величезних резервоарів спроваджувати воду для наводнюваня землї... Всї памятники і будівлї для публичного ужитку в Індиях походять від місцевих владик. Східноіндийска компанія не вишукала анї одного жерела, не викопала ставу, не провела каналу анї не поставила мосту для своїх індийских підданих... Не лиш не сотворено нїчого нового; але навіть позволено упасти старому. Разом зі ставами і каналами щезла культура і людність, край перемінює ся в пустиню".

Англїйске пановане не опирало ся на економічній потребі, але на войсковій перевазї.

Спільна борба з рікою і з внїшним ворогом вела ся рівночасно — одна скріпляла впливи другої. Та проте оба ті чинники не сотворили национального житя в нашім розуміню слова, бо не підкопували економічної независимости громад і позволяли їм істнувати в їх ексклюзивности.

Анархісти фантазують о федерації автономічних громад*) Кожда громада повинна газдувати у себе независимо; для переведеня праць, до котрих громада (або група громад) не доросла, громада буде лучити ся з иньшими в вільні спілки. Тепер бачимо, що сей взір не є ідеалом будучности, але противно, спадщиною по дуже давній минувшости. І не лична свобода горожанина, але азийский деспотизм витворив ся з тої первістної автономії.

---

*) Представителем того напрямку був у нас М. Драгоманів. Гляди »Громада« ч. I. і »Вільна Спілка«.

І дійсно. Чим частійше повторяла ся борба з внїшним ворогом, чим сильнійші були заходи викликані потребою реґуляції рік, тим сильнійше кріпшала сила і значінє центральної власти в противставленю до поодиноких громад. Звичайно, о скілько нам се здаєть ся, она дістава ла ся не віддїльним одиницям, але одній зі звязкових спільностей, котра знаходила ся в вигіднім положеню. Такою був приміром Мемфіс, положений коло греблї Нїлю і резервоарів, або також иншої, що посїдала виняткова користні условія. Така громада старала ся столицею.

Данини в формі роботи і продуктів, призначених до удержаня робітників, усталили ся і прийшло до того, що віддавано їх, хоч виконувані роботи вже не вимагали їх в такій степени. Рівночасно росло число і населенє поодиноких суспільностей, бо наводнюванє робило землю що раз пліднійшою. Поволи витворив ся надмір робучої сили і средств до житя, котрими центральна власть розпоряджала довільно так, як сего вимагав її інтерес.

Конечність працювати на себе устала для неї. Виступає аристократия, зложена, відповідно для своїх цїлей, з вояків, архітектів або астрономів. Як величезний був часами той надмір робучих сил і продуктів, які вона посїдала, бачимо ще нині по декотрих її дїлах, приміром пірамідах.

Очевидно, що сей розвій не ішов спокійною дорогою. Центральна власть старала ся вишрубувати до найвисшої степени данину з поодиноких суспільностей, а ті, противно, стреміля до її зниженя, а властиво до удержаня на висоті, яку визначило звичаєве право. Однак нїхто не марив о знесеню центральної власти,

бо се було би атентатом на ціле економічне житє суспільности.

Ціле пятно східної культури знаходить в тім своє вияснене. Віддільні сільскі громади жиють власним житєм; властиві їм методи продукції не зміняють ся цілими тисячами літ і через те їх суспільна орґанізация лишає ся однаковою. Рільники живуть в вічній одностайности, віддають десятину і роблять панщину, як се робили їх діди, та не журять ся тим, що діє ся з їх данинами. Одна їх жура була в тім, щоби тих данин не підвисшувано, та щоби потрібні будівлї були в добрім станї. Їм також однаково, як султан або шах поступає з своїм окруженєм, чи він кровожадний або лагідний, скупий або марнотратний, розпустний або аскет. Але коли своїм недбальством зруйнує греблї і канали, або буде підносити данини, тодї сільска чернь зачинає бурити ся і коли тілько появить ся який претендент, гуртують ся коло него і помагають єму здобути власть.

Такий є зміст бунтів на-Сходї. Не іде там о форму ряду і здобуте політичної власти селяньскою верствою, але тілько о особу шаха, о меньші або більші данини. О рациї самого уряду, ніхто не сумнїває ся. Се конечний наслїдок місцевих відносин економічних. Центральна власть є конечна, коли продукция має бути дальше ведена. Так само є она з самої натури річи не відвічальна, бо не стоїть на чолї одноцілого народа, але комплєксу громад, з котрих одна не журить ся другою, але кожда має власну автономію і є цілком независима, — після ідеалу анархістів.

Старинна отже аристократия, та властителька центральної власти з вождом на чолї—

часто цїлком номінальним, не дуже удачно названа кастою вояків і сьвящеників, завдячує своє повстанє економічній конечности. Наші поверховні історики цивілїзациї звичайно розповідають се з такими подробицями, як коли би самі при тім були, — що первісну рівність знївечено, бо найсильнїйші зійшли ся і сказали: „мусите нас слухати, инакше поубиваємо вас!“ відтак знов наймудрійші зійшли ся і сказали: „видумаймо пересуди, за помочию котрих будемо обманювати і визискувати глупу чернь!“ Ті нужденні овочі „дослїдів“ уступають тепер перед другою, не меньше нужденною теориєю подбою, пояснюючою повстанє суспільних кляс нїби тим, що одно племя завойовувало територію другого, підбивало єго і ставало ся аристократиєю.

Нема нїякого сумнїву, що побідоносна аристократия держав Сходу була і є часто чужоплемінна. Але якесь племя здобувало лиш се, що вже істнувало і могло заволодїти центральною властию доперва тодї, коли та послїдна випередила підбій своїм істнованєм. Коли наїздники разом з властею приймали також обовязки тої власти, нарід зносив терпеливо чужоплемінне панованє, бо в ґрунтї річи, нїчо не змінило ся. Обі верстви, пануюча і утиснена зливали ся з часом в одноцїлий нарід, бо однаково були частями того самого економічного орґанїзму.

Але коли побідивше племя не сповнювало обовязків центральної власти і хотїло лише панувати на подбою, ставало ся чимось дїйсно чужим, против чого вибухав бунт на кождім кроцї, аж доки єго не усунено, або нарід не змарнїв.

Египтяне терпіли спокійно численні панованя наїзників, але з Гіксами бороли ся очайдушно, бо они прийшли до власти як раз в той спосіб, як то собі наші історики уявляють повставанє аристократиї. Товпи Бедуінів впали до Египту і поступали з тим краєм, як з підбитим. Уміли визискати єго, але не доросли до того, щоби рядити і довели населенє до енергічного а побідного опору. Троха подібний примір дає нам історія Норманів. Цілі століття рабували безборонний християньский Захід, але нїгде не угрунтували своєї власти. Вперед мусїли уцивілізувати ся і научити обовязків, що тяжіли на феодальних панах і доперва тоді повело ся їм опанувати на стало ті краї, котрі доси лише грабили (північно західну Францию і Анґлію). Але рівночасно они зливають ся також з підбитим населенєм в один нарід і перестають бути чужими заволоками.

Однак тяжко заперечити, що денебудь центральна власть впадала в руки наїзників, она викристалізовувала ся скорійше і сильнійше, як в краях, в котрих она була власністю одної з союзних груп. Голий факт подбою нїгде не сотворив центральної власти.

Аристократия в уцивілізованих державах Сходу разом зі своїм окруженєм цілком не уважала себе за щось чужого; противно, она роздувала огонь всякого житя народного, о скільки він в загалї горів. Она розширювала вузкі сьвітогляди громади і уміла бути не лише панею, але і представителькою цілости. Сотворила одноцілу мову і народну літературу, фільозофію і штуку. Сей однак живчик народного житя був лише у малої частини цілого загалу, лише у аристократиї, у мешканців сто-

лиці і між вільним міським населенєм. Невільники були виключені, а для рільника цілий сьвіт замикав ся, як давнійше, в сільскій громаді. Щоби повстало національне житє в теперішнім значінню того слова, мусїла вперед розпасти ся громада, а всї економічні інституції, що посередничили між одиницею а народом, розлїзти ся.

* * *

Розклад первістного громадского житя зачав ся від хвилї, коли продукция товарів і товарова виміна дійшли до певної висоти. Але і тодї повинні були істнувати певні услівя, конечні, щоби витворила ся сучасна нация. Насамперед, торговля товарами мусїла дійти до певної степени розвою і покликати до житя окрему клясу: *купцїв*. На Сходї стало ся се ранїйше, як в Европі. Виміна товарів розвинула ся там головно в осїдку центральної власти, бо нагромаджені в столици робучі сили і средства до житя позволяли на збиток. Ремісники зїздили ся тут зі своїми витворами, а купцї привозили заграничні вироби і брали в заміну краєві. Зріст богацтв в осїдку центральної власти приманював також жадних рабунку сусїдів, але центральна власть розпоряджуюча численними робітниками і маючи архітектів, боронила ринок мурами. Се оборонне становиско вело за собою ще більший [illegible] торговлї і промислу, а коли окрім того [illegible] місци перехрещували ся торговельні дороги, місто ставало ся в короткім часї велике і сильне.

Але цілий сей розвій не вибігав поза міскі мури і опирав ся на зверхництві централь-

ної власти над людом. Чим меньше рільники дбали о се, що діє ся з відданими данинами і доки по давному сповняли свої обовязки, тим менше обходив їх і зачіпав економічний розвій, що виріс з доручуваного властям продукту. Тому то, в старих державах Сходу, торговля і міський промисл вже перед тисячами літ стоять на незвичайно високій степени (деякі галузи египетского промислу нині ще уходять за взірцеві), з другої знов сторони стрічаємо по нинішний день в тих самих краях первістну комуністично-рільничу суспільність в цілій повни, о скілько она не розпрягла ся під впливом европейского капіталізму. Тимчасом в Европі торговля товарами і товарова продукция поділали інакше. Тут не було могучої природи, на котрої поборюване і поконане була би потрібна сильна центральна власть, природа не була богата в плоди, котра рільникови запевнювала би високу видатність его праці. Убожество землі не манило великих неприятельских армій, а коли они часами впадали, в такім случаю сама чисельність війска губила ворогів, малою видайністю краю. Примір того бачимо на Греції і наїзді Перзів.

Не було тут елементів, що в долинах великих рік Схеду зробили могучі деспотичні держави і заплідниля в столицях торговлю і промисл. Европейскі міста розвивали ся постепенно під впливом зносин зі Сходом, але зате тор-
і товарова продукция, коли за-
на Заході, зробили глубокий
вплив на цілий нарід і спровадили переворот в цілій суспільности.

Хоть се цікава річ, не будемо говорити о тім, в який спосіб той вплив уформував ся

в клясичній старині, лише зазначимо, що з одного боку розвій ішов тут тою самою дорогою, як пізнійший з середних віків; з другого знов боку, що не здужав, як і на Сході, витворити национального житя в повнім значіню того слова. Він що правда нівечить первістну громаду на клясичнім Заході, але з нею руйнує також цілу суспільність, бо не дає їй нової а тревалої підстави. Разом з упадком громадкої екслюзівности, постепенно іде тут завмиранє самої суспільности, котра звільна стає ся трупом. Возьмім приміром Рим Цезарів. Невільництво унеможливило істнованє вільного робітника в народї. Сам нарід малїв що раз більше — коли тут вільно говорити о народї! — аж замінив ся в банду експльоататорів: вельможі і підлої черни, богачів і „люмпенпролетарияту".

Середновічна еволюция довела до чогось цїлком відмінного, бо видала з себе новочасну нацию. Тому то мусимо придивити ся близше сему історичному процесови.

* * *

Ґенеальоґічною підставою були: селяньска і ремісничa продукция в нутрі марки (общини). Марка була так само як гіндуска сїльска громада, автономічною цїлістю, економічно независимою і виключаючою все чуже. Міська середновічна комуна выросла з марки.

Як на Сході, так само в середновічній західній Европі, сїльскі громади під вплывом борби з внїшними ворогами лучили ся в великі „держави". Але дїланє тих вплывів було слабше, як на Сході. Окрім того на розвій дїлала римска традиция, котра спочивав вже в самім

зародї середновічних держав. Не було тут так сильної центральної власти, як на Сходї і продукт, побираний пануючими клясами за їх дїяльність: заступуване селян в військовій службі і в управі краєм, не був так значний. Однак він побільшував ся звільна під впливом прозябаючої торговлї з Італїєю, пізнїйше з Візантією і зі Сходом, а також завдяки ремісничій продукциї товарів.

На дворах сьвітских панів і в оселях епископів, в місцях, де сходили ся торговельні дороги, приміром там, де ведучі з альпейских пропусків шляхи доторкали ся Рену або Дунаю, нарештї в оборонних пристанях, приступних для не дуже великих кораблїв, приміром в Парижи і Льондонї, потворили ся склади товарів, що-нинї видадуть ся нам може невеликими, але тодї розбуджували апетит, особливо у феодальних панів і внїшних ворогів: Мадярів, Норманів і т. д. Скріпленє тих місць стало ся конечністю і дало початок до перетвореня сїл в міста.

Однак і по вибудованю мурів рільництво лишило ся головним занятєм такого скріпленого села. Продукция не вибігала поза границї марки і була призначена на заспокоєнє власних льокальних потреб. Торговля була за слаба, щоби знищити ту самостійність. Міщане лишили ся також ограничені і замкнені в собі, як рільники в сїльских марках.

Але в містї, побіч старинних родів горожаньских, повстає дуже скоро нова сила: *ремісники*, що зорґанізували ся на взір членів марки в спілки під назвою цехів.

Вплив цехів змагає ся разом з числом ремесел, але мимо того були они по більшій части виключені з мархіяльної звязи, а разом

з тим з заряду міськими справами. Сей заряд лишає ся в руках наслїдників перших основателїв марки, що з комунїстичних рільників перемінили ся в гордих патриціїв. Розпочинає ся клясова борба між цехами і родами; сеся кінчила ся звичайно побідою перших. Рівночасно веде ся спір міст о независимість з феодальними панами і звичайно також кінчить ся свободою.

Міста зросли в силу і могли обійти ся без опіки і заряду феодальних панів. Їм збридло оплачуване чиншів і тягарів за чинности, котрі они самі лїпше виконували би. Німецкі рільничі марки пригадують гіндуску громаду своїм поступованем супротив державної власти. Зате в цехово-ремісничих містах знаходимо певний републиканьский дух, котрого дрібне міщанство від того часу нїколи не позбуло ся. Рівночасно з тим показують ся тут зароди національного житя, бо містам не було се байдужно, як феодальні пани заряджували державними справами. Через те й они пробують впливати на полїтику держави, на що сїльскі марки нїколи не здобули ся.

Первістна, властива марцї екслюзивність, ще не була в містах цїлком знищена, але тільки зменшена. В змаганях цехового міщанина не нарід, але міська комуна висунула ся на перший плян. Але будь що будь, товарова продукция на ремісничій підставі захитала первістну відрубність міської марки. Ремісники вже не працювали виключно для міста, але і для околиці, часто навіть досить віддаленої: не так для хлопів, котрі самі витворювали все, що їм було потрібне, як для феодальних панів, котрі потратили власних панщинних робітників, що поутїкали до міст. Разом з обопільним еконо-

мічним відділиванєм вирінає також антаґонізм між містом а селом. Яко економічна одиниця виступає замість марки, місто з меншою або більшою доокрестного сільского териториєю. Але розділ між поодинокими містами треває дальше, хоть деякі, для осягненя спільних цілей лучать ся в сталі, або хвилеві союзи.

Міста ставали що раз сильнійші і независимі. Якийсь час здавало ся, що ціла Европа замінить ся в збірник міских републик. Однак се змаганє скінчило ся на нічім, а властиво видало незначні овочі, а то через те, що в містах вирінула нова історична сила, котра знищила міску відрубність і покликала до житя з віддільних міст і сіл сучасні народи. Тою силою, що доконала згаданий переворот, була велика торговля.

* * *

Заморска торговля зі Сходом, головно Царгородом і Єгиптом, розвинула ся в Европі передовсім в полудневій Італії. Предмети, що купці привозили европейским варварам з цивілізованих країв Сходу, казали припускати, що там істнують незмірими і прямо казочні богацтва. Крім того будили они у всіх містах, що лежали в вигіднім ґеоґрафічнім положеню, охоту взяти участь в тій користній торговлі. Передовсім стало ся се в полудневій Італії.

Чим торговля більше розвивала ся, гріш ставав ся тим більшою силою. Гроші були товаром, котрий кождий брав, котрого кождий потребував і за котрий може було дістати все. Верстви, заняті громадженєм грошей, продукциєю товарів і торговлею, здобували що раз

більше значінє. Ремісничого майстра, котрий в наслїдок обмеженого числа челядників доходив лише до уміркованого добробиту, купець дуже скоро перевишив своїми богацтвами, котрого хапчивість і капітал побільшували ся до безконечности, а торговельні зиски були величезні.

Торговельний капітал є революційною силою економічною XIV, XV і XVI-ого століття, бо з ним повстає нове житє в суспільности і родять ся нові погляди; в тім числї *новочасна нация*.

В середних віках стрічаємо або тїсний партикуляризм з маломіщаньскою застїнковістю, то знов космополітизм, обіймаючий цїле західнє християньство, але национальна сьвідомість була дуже слаба.

Великий купець не може обмежити ся на малім окрузї, як хлоп або ремісник. Він хотїв би мати, коли можна, цїлий сьвіт отвором для себе, вдирає ся також що раз дальше і старає ся що раз більше розширити торг збиту товарів. Купець стремить без віддиху до нових країв, а цеховий міщанин дуже часто за весь вік свій не виходив за мури рідного міста. Переступивши границі Европи, зачинає ся вік відкритє, котрого кульминаційною точкою є винайденє морскої дороги до Індий і Америки і котрий впрочім треває до нинїшного дня. Бо і нинїшні подорожі до незнаних околиць мають більше на цїли купецкі інтереси, як научні.

Замість прикованя до гнїзда з відповідними чувствами, торговля видала космополітичні погляди, коли чоловік почував себе добре всюди там, де мож було щось заробити. Однак, рівночасно она противставила націю середновіч-

ній загальности що знайшла свій вираз в католицкій церкві а Всесьвітна торговля розширила сьвітогляди західних народів далеко по за границі католицкої церкви, але рівночасно обняла їх і вихала в національні рамки.

Звучить се парадоксально, та проте оно ясне. Дрібні, а вистарчаючі собі середновічні комуни, мало або цілком не знали обопільного антаґонізму економічного. До внішного сьвіта відносили ся байдужно, аби тілько лишав їх в спокою.

Тимчасом великий купець, що належить до якоїсь суспільности, стрічає на всесьвітнім торзі конкуренцию, то є ворожі відносини зі сторони купця иншої суспільности. Дальше, набуваючий є в антаґонізмі зі спродаючим, а оба на всесьвітнім торзі звичайно иншого походженя. Торговельний зиск виходить з того, що купує ся о скілько мож найдешевше, а продає ся як найдорожше. Чим користнійше становиско одного з контрагентів, тим вищий буде его зиск. Через те й сила, котру він має за собою до помочи, цілком не є для него байдужна.

Найлише пояснимо се на примірі. В Царгороді зійшли ся венецкі і ґенуеньскі купці з грецкими посередниками. Чим більша була сила Венеції, тим більші привілеї се місто здобувало собі в Царгороді і тим лїпше було становиско венецких купців супротив грецких як і ґенуеньских, причім супротив перших они виступали в характері продаючих або набуваючих, супротив других, як соперники.

Антаґонізми на внішнім торзі замінювали ся в антаґонізми національні і рівночасно родили ідею национальної єдности і сили. Чим

„вітчина“ або нарід були більші і сильнійші, тим сильнійший ставав ся купець за границею, тим більші були єго зиски.

Ще й нині шовінізм є найбільший у купців, що жиють за границями краю. Возьмім нїмецких купців. Заграничні кореспонденції в Kölnische Zeitung дають приближене понятє о тім, який дух панує в нїмецких „кольоніях“ Парижа, Льондона і т. д. Ворочім нїмецкий купець має всяку причину бути настроєний на национальну нуту. Коли именно давнїйше відгравав на всесьвітнім торзі дуже підрядну ролю і навіть полудньово-американьскі республики нїчо собі з него не робили, то від хвилї відбудованя нїмецкої держави став ся поважною особою, нїхто не сьміє підставити єму ноги і користні умови боронять єго інтересів. Хиба жадний иньший клясї „национальна єдність“ не принесла тілько користей, що нїмецким купцям.

Так розвій всесьвітної торговлї витворив ті потужні економічні інтереси, котрі зі слабої звязи міських комун покликали до житя сильні суспільности і рівночасно відграничили їх від себе, словом поділили християньский сьвіт на народности.

* * *

Внутрішна торговля також не мало причинила ся до повстаня национальних держав, але доперва тодї, коли вже зачав ся вплив всесьвітної торговлї.

Торговля вже по своїй натурі стремить до централїзації в великих осередках, именно, де сходять ся дороги більшого калїбру. Тут громадять ся заграничні товари, щоби їх відтак

розіслати по цїлім краю за посередництвом сїти доріг.

До того самого огнища сходять ся краєві вироби, щоби звідси помандрувати за границю. Цїлий простір, що стоїть під впливом такого огнища, переміняє ся в один економічний орґанїзм, котрого спільність тим сильнійша, а зависимість від центра тим більша, чим більше розвинула ся товарова продукция і здезорґанїзувала натуральну ґосподарку. Люде збігають ся з цїлого обшару, що знаходить ся під впливом огнища: одні лишають ся на стало, иньші вертають домів, полагодивши своє дїло. Центр росте, стає ся великим містом, в котрім не лише економічне, але і умислове житє іде скорійшим темпом. Язик столицї стає ся мовою купців і ученых, випирає з католицкої церкви латину, а з другої сторони льокальні говори. Повстає один национальний язик з национальною лїтературою і штукою.

Державна адмінїстрация додержує кроку розвоєви економічної орґанїзациї. Центральна полїтична власть вибирає собі за осїдок центр економічного житя, котре в той спосіб переміняє ся в столицю краю і панує над ним вже не лиш економічно і під взглядом умисловим, але рівночасно і полїтично.

Той розвій іде прискореним темпом, коли капітал запанує не лише над торговлею, але і в продукциї. Доперва за панованя капіталїстичної продукциї, природна продукция (т. є. для власної консумциї) малїє до розмірів цїлком незначних і товарова продукция стає ся загальним взірцем. Рівночасно з натуральною продукцією розкладають ся і пропадають суспільні уряджена, що жили після її засад, а то ріль-

нича марка або патриярхальна родина. Само материяльне поводженє кождої поодинокої одиниці що раз виразнійше стає ся зависимє від поводженя, значіня і сили цїлого народу.

На місце домашнього промислу сільского, що думає лишє о заспокоєню родини, виступає домашний промисл, що жиє наймитом у капіталїстів і виробляє продукти, призначені на национальний і міжнародний торг.

Продукция на продаж зачинає також брати гору і в рільництві. Чим промисл більше розвиває ся, тим циркуляция товарів стрічає ся з меньшими перепонами в нутрі краю. Чим більший вивіз, торговельні договори вигіднійші, а зиск капіталїстів поважнійший, тим більші цїни одержує рільник за свій товар: більше питають за скірою, хлібом, мясом, вином, леном і т. и. В такий спосіб рільник є більше заінтересований в єдности і силї народа.

З феодалізмом і маркою завмирає також і рицарство. Піхота стає ся, як колись, ядром армії, армія знов — армією, зложеною з хлопів, зразу з відірваних від рілї хлопских волоцюг (ляндскнехтів), але пізнійше зачинають брати також хлопа від плуга. В такий спосіб втягає ся хлопів в борбу за єдність і силу народа. Княжі роди і міста проводять в тих борбах, котрих причини суть по найбільшій части династичні або торговельні. Одноцїлість национальних армій ошлїфовує хлопа з его застінковости. На боєвищи і в часі воєнних кампаній учить ся ненавидїти ворожі народности.

Национальне житє вибігає поза місто і в такий спосіб втягає хлопа в свій круговорот.

Навіть найнижші верстви працюючої людности вже не суть тепер виключені з національного життя. Они впрочім вже не складають ся з невільників, того живого товару, але з вільних наймитів. Капіталїстична продукция не розвинула би ся, коли би не було наймитів, що добровільно розпоряджують своєю робучою силою, освобождених з пут підданьства і цехового примусу, хоть нуждою присилуваних спродавати себе капіталови.

Інтереси того пролетарияту були ідентичні з інтересами буржоазиї, поки розходило ся о борбу зі старинним ладом феодальним і з феодальною державою. Пута, що здержували розвій капіталїстичної продукциї, вязали рівночасно і наймита, бо стояли на перешкоді користній продажи робучої сили. Чим скорійше розвивав ся капіталїстичний промисл, чим більше здобувано торгів в краю і за границею, тим більше росло запотребованє наймитів і тим більші були вигляди платні; особливо-ж мало се місце в рукодільничій периоді, коли машина відгравала ще дуже незначну ролю і не викидала робітників на брук. Кожде зменшенє внутрішної циркуляциї або вивозу, кождий некористний торговельний договор, все, що ослаблювало єдність і силу народа, впливало також некористно на положенє робітників і на відворот, розвій национальної єдности і сили був рівнозначний з добробутом робітничої кляси.

В наслїдок місцевих услівій, анґлїйскі робітники ішли ще до недавна солїдарно з анґлїйскими капіталїстами супротив заграниці і держали ся виключно национальної полїтики. Як довго буржуазия була клясою поступу, бачимо те зявиско також в иньших краях.

Новочасні заступи наймитів походять переважно з хлопів і ремісників. Але застійковість хлопа і ремісника щезають з відірванєм людей від рілї або цеху. Хлоп і цеховий міщанин тратять ґрунт під ногами поза границями рідної громади. Тимчасом наймит, особливо-ж безземельний хлоп, коли хоче лишити ся в місци уродженя, знаходить ся в положеню без виходу. Ціла вітчина повинна стояти єму отвором при пошукуваню за працею і він лише тоді продає найкористнійше свою робучу силу. В той спосіб, независимо від иньших обставин, вже сама потреба свобідних переносин робить з наймитів клясу, котрої інтереси, як і буржуазиї, вимагають национальної єдности. В старині, за часів невільництва, не знаходимо зявиск, хоч би троха подібних.

Таке є родове дерево новочасної национальної солїдарности, обіймаючої всї кляси народа. Она є результатом економічної еволюциї, викльовуючої ся вже в XIV столїтю, дитиною капіталїстичної товарової продукциї і торговлї товарами і з тої причини її повстанє і розвій треба приписати вимінно-циркуляційним відносинам.

Геоґрафічне положенє є без сумніву одним з чинників, що впливають на розміри народа. Непройдимі пасма ґір або глубокі ріки утрудняють злуку одноплемінників в один нарід. За те сплавна ріка з притоками улекшує злуку народів, що живуть над рікою. Також і воєнне положенє краю і єго столиці, побіч торговельно-геоґрафічного, посідає величезне значінє для розвою зародів народности або її скріпленя. Уформованє границь, улекшуючих оборону краю і напади на сусїда є дуже важною річею для

тогочасних народів. Сеся обставина, що Рен і Вогези становлять одиноку природну лінію оборони від сходу, є одною з причин, що Французи не можуть віджалувати Альзації. Штучні кріпости заступають зле і невистарчаючо таку природну барієру.

Італія з далеко більшим апетитом глядить на Трентіно, як на Корсику, Сабавдию і Тессін і домагають ся не лиш італійских але і нїмецких округів полудневого Тироля (в умі Італійця „невіддана Італія тягне ся аж до Бренера"). Той факт легко пояснити собі, бо Трентіно становить найвигіднїйше становиско для того, хто хоче вдерти ся в найбогатїйші і найбільше промислові околиці Італії. Се правдивий меч в італійскім тїлї.

Найважнїйшим однак а конечним чинником при тім, як формулувала ся народність, був *язик*. Продукция з суспільним поділом праці не дає ся здїйснити без можливости порозуміня, то є без язика. Чим яка система продукциї більше зложена, нестала і розпростерта, тим на більшій териториї вимагає одностайного язика, тим запас слів в певній области обширнїйший і богатїйший, хоть в иньших може він рівночасно збіднїти.

Рїжнородність язиків становить одну з найбільших перешкод для розгалуженя суспільних відносин і для повстаня суспільної продукциї. Тому то товарова продукция і торговля товарами зачали від злученя в народности таких суспільностей, що говорили подібними або однакими язиками і котрих члени могли з собою досить легло порозуміти ся. Бо-ж кождий волить входити в економічні відносини з людьми, з котрими може порозуміти ся. Через те також,

рівнобіжно з сучасним економічним розвитком, повстає і росте у осіб, що говорять одною мовою, потреба поваленя перегород, що ділили людей тої самої мови, повстає потреба відділити ся від осіб, з котрими зносини були тяжкі або неможливі, то є, котрих мова була иньша.

Найріжнорідніїші отже впливи зложили ся на витворенє новочасних націй, впливи, котрі часами сходили ся, иньшим разом знов зносили, часами скріплювали. Ні одна з сучасних націй не выросла в такий самий спосіб, як якась иньша, але кожда з них була витвором того самого розвою економічного, тої самої капіталістичної торговлі вимінної і тої самої капіталістичної продукциї товарів. Новочасні народи, що правда, ріжнять ся від старинних і східних, бо обіймають всї кляси населеня, наколи на Сході і в старині невільники, а по части і хлопи були виключені з национального житя і цїлком не інтересували ся єго силою і єдністю. Та проте однак новочасна национальна ідея є ідеєю буржоазиїною. Сучасна буржоазия і народність выросли на тім самім ґрунті, розвій одної впливав на другу і на відворот. І роля, яку відгривала национальна ідея, відповідає більше менше ролї, яку відограла буржоазия.

Доки міщаньство ішло на чолї поступового розвою, борба за национальну силу і єдність уважала ся за борбу найбільшого посьвяченя. Она витворювала тисячі героїв, спосібних згинути і терпіти за ідею, не ждучи і не жадаючи за се нагороди.

Але нині, национальна ідея стає ся в Европі покришкою, під котрою крють ся найріжнїйші шахраї і карнєровичі.

II

Національна держава є кляснчною формою теперішної держави. Але клясичні форми істнують головно лише яко *змагання* і суть рідко коли достаточно розвинені. Клясичною формою новочасної продукції є великий капіталістичний промисл, але побіч него істнує множество решток по давних формах продукції. Так само нема нині нігде одноцілої держави, в котрій би була зібрана ціла нация, або щоби окрім неї не обіймала також цілости, чи відломку иньшої нації. Повставане національних держав, як також витворюване нових націй суть справами, що все стоять на порядку дневнім.

Мало держав в Европі опирає ся на національній підставі. Нечисленні винятки часами не суть навіть новочасними державами, як приміром швайцарска хлопска република; не посідаюча навіть столиці.

Возьмім хоть би Австрию. Не економічний розвій злучив в одно австрийскі краї, бо они ніколи не видали одноцілого продукційного і вимінного господарства. Їх сполученє довершило ся під впливом турецких наїздів в XV.—XVII століттях, котрі загрожували всім: полудневим Славянам, Мадярам, Чехам і полудневосхідним Німцям. Без підчиненя всіх своїх сил під зверхництво Габсбурґів, в борбі против спільного наїздника, ті народи могли бути цілковито знищені. Габсбурґи стали ся передною сторожею Европи в борбі з отоманьским півмісяцем, а погром потягнув би за собою грізне небезпеченьство для полудневої Німеччини. Німецкі князі не мали тілько страху анї перед

Французами, анї Шведами, що перед Турками. Держати їх коротко і в певнім віддаленю було в послїдних часах істотною задачею нїмецких цїсарів, одинокою, яку їм полишили удїльні пани краю. Рівночасно, як в минувшім столїтю уступило турецке небезпеченьство, згасла послїдна задача, що тяжіла на римско-нїмецкім цїсарю.

Римска революция знищила тую синекуру разом з многими иньшими. Але коли минув ся страх перед Турком, прорвала ся звязь, що лучила краї, входячі в склад Австриї. Вприпають змаганя центрифуґальні, розкладові.

Австрійскі полїтики, стоячі у керми держави, старали ся і старають ся дїлати против того розкладу при помочи покликаня до житя одноцїлої австрійскої народности. Школа, бюрократизм і війско служили і служать доси до осягненя тої цїли. Але овочі будуть не великі, коли рівнобіжно з введенєм одностайности в тих областях, не наступить сцентралїзованє в одноцїлий економічний орґанїзм з центральним огнищем, котре би панувало над цїлим житєм народа. А о тім в Австриї і бесїди не може бути. Противно, навіть здає ся, що звязь між віддїльними економічними областями, входячими в ії склад, слабне. Відень, котрий повинен би бути економічним огнищем Австриї, тратить з кождим днем на значіню. Торговля консумцийними продуктами, именно пшеницею, ідуча з Угорщини і сумежних країв до Швайцариї, полудневої Нїмеччини і Франциї, концентрує ся що раз більше в Пештї а не у Відни. З другої сторони торговля зі Сходом (вивіз продуктів австрійского промислу) іде через Трієст або Пешт і відбуває ся без посередництва Відня.

Велико-промислова північна Чехія творить відрубну економічну область, злучену не лиш язиком, але також геоґрафічно і економічно з Німеччиною при помочи перевозової дороги, якою є славна Ельба. Через те і в тій околиці національно-німецкий рух підносить найсильнійше голову. Тимчасом, рівно німецкі, але затоплені в середновічнім партикуляризмі хлопскі країни альпейскі не розвинули в собі ще до тепер национального духа — і то тим менше, чим дальше они відсунені від столиці. Тиролець, так само, як сусід Швайцар, що знаходить ся на тім самім ніво економічного розвою, они доси повні місцевого партикуляризму, котрий і в Баварії є дуже сильний. Отже навіть дійсні австрийскі Німці не творять одностайної цілости під економічним взглядом. По за ними бачимо ще Угорщину, Дальматию, Галичину, де язикові, економічні і геоґрафічні інтереси наказують тим краям, як і північній Чехії тяжіти в центріфуґальнім напрямі.

Чим більше заострять ся нинїшні економічні антаґонізми в Австрії, чим більше кожда територия буде економічно розвивати свій міскнй або сїльскнй промисл, тим тяжше буде ему зробити се без рівночасного здержаня економічного розвою своїх однодержавних сусідів, тим острійші черти прийме спір між поодинокими економічними областями Австрії і тим труднійша буде „угодова“ полїтика, навіть тоді, коли би повело ся розвязати „язикове питанє“, як то стало ся в Ірляндії. „Зелений остров“ ясно показує нам, як мале значінє має розвязанє язикового питаня, коли не устає незгода між економічними інтересами. Від 5 столїть

Ірляндия належить до Анґлії *) і анґлійска мова стала ся тут пануючою. Література, штука і наука, о скільки можна о тім говорити на тім острові, стали ся також анґлійскими. Та проте антаґонізм між Анґлійцями а Ірляндцями не перестав істнувати, бо суперечність економічних інтересів все треває і збільшає єго. Ірляндия ніколи не стала ся істотною складовою частею Анґлії, але все лишила ся визискуваною кольонією — соперником, котрого все старано ся зробити нешкідливим. Всіми способами старано ся здержати економічний розвій Ірляндиї, нищено її рукодільні, руйновано рільників, удержувано їх в нужді. Супротив Ірляндиї придержувано ся тої самої політики, якою колись послугувано ся супротив американьских кольоній. Але Ірляндия лежала близше і була слабша. Не повело ся їй ані здобути політичної незавпенмости, а разом з тою свобідного економічного розвою, ані не зілляно її в економічне житє Анґлії, що дало би їй значні користи.

Примір Австриї учить нас, як держава, зложена з язикової мозаіки, мало відповідає сучасним вимогам; Ірляндия знов, що економічний добробит певної териториї є тісно звязаний з автономією, від коли зачинають там панувати капіталістичні відносини. Впрочім не треба іти далеко за иньшими примірами. Сама Нїмеччина або Італія суть живим узмисловленем того відношеня. Економічний розвій Нїмеччини і Італії був здержаний в XVI столїтю,

*) Підбій Ірляндиї зачав ся в 1169 році за панованя Генрика II. Однак треба було більше як 4 століть, щоби Ірляндию цїлком підбити

бо торговля перенесла ся з берегів Середземного моря над береги Атлянтика, від часу винайденя морскої дороги до Індий і полудневої Африки і від відкритя Америки. Італія, полуднева Франция і полуднева Німеччина стояли на чолї економічного розвою Европи аж до кінця XV століття, від сеї пори уступають перед Португалією, Гіспанією, відтак північною Францією, Нідерляндами і Анґлією.

Економічний застій викликав упадок национального почутя. В Німеччині і Італії було воно сильнійше в XV ст. як в XVII. Дрібнодержавність і маломіскість стали ся в тім послїднім периоді типовими цїхами обох народів. Економічне зацофанє викликало розбитє солїдарности, довело до партикуляризму, що з свого боку стали ся новими перешкодами дальшого економічного розвою. Очевидно, не треба думати, щоби економічний розвій тих країв був цїлком здержаний і Німеччина вернула до чисто патриярхальних відносин і взагалї, щоби дїяло ся цїлком инакше як в Анґлії або Франциї, де розвиваючий ся капіталїзм вивлащував хлопів і ремісників, засуджуючи наймита з жінкою і дїтьми на дожизненну примусову працю у фабрицї. Коли би справи так стояли, можна би помирити ся з зацофанєм Німеччини. Але цїла річ в тім, що з одного боку руйнуючі наслїдки капіталїзму зразу не виступали дуже ярко в краях, де скоро розвивав ся промисл; з другого знов, так Німеччина як Італія цїлком не були вільні від впливів капіталїзму: заграничні товари розходили ся тут, ривалїзували з краєвими продуктами; товарова торговля що раз більше убивала продукцию на власні потреби, вивлащенє хлопа і ремісника посу-

вало ся наперед з тою ріжницею, що вивлащені не знаходили, як у Франції або Англії, капіталїстичного промислу, котрий би їх зужиткував, яко наймитів. Заснованє фабрики уходило в весні капіталізму за щасливу пригоду, а фабрикант — за добродія людскости. Здержанє капіталїстичного розвою не значило для Нїмеччини тілько, що приміром задержанє патриярхального добробиту. На єго місце, замість сильної капіталїстичної продукциї товарів, виступала правдиво жебрацька ґосподарка, що задержала як раз тілько феодальних останків, щоби рівночасно бути дуже вимушеною і сьмішною. Примірів ґосподарки, що цїлком не уступала перед так ославленою нинї італїйскою або польскою, можна було знайти доволї в Нїмеччинї XVII і XVIII-ого столїтя.

Хто терпить, з того звичайно насьміваютъ ся. Через те й ми не повиннї дивувати ся, що самі сусїди котрі здержали економічний розвій Нїмеччини і змущували її до застою, як раз найбільше кпили з того стану річи. Се, що під тим взглядом зробили для нас Французи, ми, Нїмцї, віддаємо нинї щедро нашим сусїдам, що мають нещастє бути слабшими від нас, то є Італїйцям і Славянам.

* * *

Зібранє і дїференцияция новочасних суспільностей в национальні держави було одною з сильнїйших підойм новочасного економічного розвою. Але дійшовши до певної границї, стає ся се перешкодою дальшого розвою.

Чим більше новочасна продукция розвиває ся, тим більша мусить бути держава, що

хоче заспокоїти її жаданя. Окремі галузи продукції мусять розвивати ся що раз ширше і сильнїйше, коли хочуть видержати конкуренцию: скількість продуктів вытворюваних кождим робітником, мусить бути що раз більша, промисл що раз більше спеціялізувати ся. Видатність і поділ праці в суспільности ростуть разом з потребою розширеня внутрішнього ринку і з конечністю здобутя користних торговельних умов на всесьвітнім ринку. Рівночасно середні верстви суспільности що раз більше переміняють ся в наймитів, а інтеліґентний пролетарият росте скоро і ґвалтом домагає ся утвореня нових урядів, розширеня держави або при помочи кольоніяльної політики, або через підбій якогось невисвободженого кусничка національної землї, нарешті домагає ся виключеня всяких ненаціональних елементів з національної служби.

Чим менші народ або держава, тим тяжше заспокоїти всї ті домаганя і тим більша є потреба розширеня держави. Коли маленька держава не опирає ся на національній засадї, тим гірше для неї. Хоч приміром бельґійскі або швайцарскі фабриканти дуже богато говорять о своїм бельґійскім і швайцарскім патріотизмі, то все таки своєю думкою вибіґають по за свої державні границї в сторону Франциї або Німеччини, — держав, що мають досить сили, аби власним капіталістам запевнити „оборону національної праці і користні торговельні договори. Тимчасом сама Бельґія або Швайцария посідають такий малий внутрішний ринок, що охоронні цла не мають для них ніякого значіня і скорійше принесли страту, як

користи, бо вивіз тих держав зависить від доброї волї сусїдів,

Коли Мадяри і Чехи з таким горячковим поспіхом працюють над розширенєм границь своєї териториї, то се є наслїдком їх економічного положеня, котре ставить перед ними два виходи: замінити ся в великі народи або виречи ся независимого економічного а заразом национального житя. Чим більше людей в Австриї говорить по чески, тим більше ческий промисл знайде консументів; чим більше буде ческих шкіл, урядів і судів з ческою урядовою мовою, тим більше сини ческої буржоазиї мають виглядів знайти посаду.

Видайність великого промислу росте що раз більше і що раз більше є число народів, у котрих він становить переважаючу форму продукциї. Минули часи, коли три або чотири торговельні народи соперничали з собою на кількох торгах, як се було в початковій периодї розвою новочасних націй. Тепер всї цивілїзовані народи виступили на арену і борють ся о посїданє всїх ринків сьвіта. Для соперників, що беруть участь в тій борбі, не досить вже знаня одної мови. Чим більше язиків хто знає, тим більше має виглядів побіди над соперниками, менше під тим взглядом вибразованими. Коли нїмецкий промисл в послїдних лїтах робить такі скорі поступи на всесьвітнім торзї, то се між иньшим треба приписати космополїтичним спосібностям Нїмців, хоч вони викликують таке обуренє в лїберально-національних кругах. Нїмецкі купці посідають більше знанє чужих язиків, як французскі або анґлійскі, котрі все ще знаходять ся під впливом традициї, що цїлий сьвіт говорить їх язиками.

Чим сильнїйші суть міжнародні відносини, тим більше дає ся відчувати потреба міжнародного средства для порозуміня — загального язика. Очевидно, що він не дасть ся сотворити довільно, а до того ще нема потреби побільшувати число істнуючих вже языків о якийсь новий, дуже сумнівної вартости, скорше би зменшити число тих, котрі суть конечні щоби порозуміти з чужинцями Тяжко погадати, щоби і воляпік став ся чимсь иньшим, як языком кількох втаємничених. Скорше котрийсь з істнуючих вже языків стане ся загальним. Вже нині, хто хоче себе уважати за образованого чоловіка і брати участь в сучаснім економічнім і умисловім житю, мусить посідати окрім рідного, що найменше один всесьвітний язик. Та потреба буде рости що раз більше; национальні языки будуть в порівнаню з всесьвітними займати таке положенє, в якім тепер знаходять ся диялєкти взглядом літературних языків. Национальні языки будуть що раз більше стїсняти ся до домашного ужитку, а і там будуть грати ролю старого домашного меблю, котрий, релїгійно перехований, є вже без практичного ужитку. Що раз більше буде розширювати ся знанє тих языків, котрими говорять в великих центрах всесьвітного руху: в Льондоні, Нюйорку, Парижи, Берлині. Але і між ними буде вести ся борба. Очевидно, нині не мож предвидіти, котрий побідить, але на всякий случай економічні причини, але не взгляди граматичної або музикальної натури дадуть єму побіду. У менших народів нині вже істнує змаганє вийти з вузких границь свого языка і то не лиш в економічнім житю, але також в літературнім і науковім. Хто на Угор-

щині, Чехиї, Скандинавії, Данії або Голяндиї хоче нині пустити в сьвіт якусь поважнійшу наукову працю, не робить того в рідній мові, але в нїмецкій, або французскій.

Але се стремлене до загального язика є лише випливом потреби злуки держав новочасної цивілїзациї в одну одиноку економічну територию і поваленя політичних границь.

Первістно малі громади вистарчали собі, бо витворювали все, чого потребували. До певної степени було так в початках новочасних наций. Торговля з заграницею була без сумніву сильним чинником внутрішного розвою, але єго предметом були головно річи люксусу: дорогі сукна, футра, дорогоцінности, корінї і т. и. Що до заспокоюваня конечних потреб, кождий нарід становив независиму, собі вистарчаючу економічну територию. Нині се змінило ся. Предмети збитку уступили в торговли міжнародним товарам, що служать до заспокоєня потреб щодневного житя. Ще перед 50 роками нїхто не догадував ся, до як кольосальних розмірів дійде міжнародна торговля збіжем і худобою, деревом і камінним углем, металями і металевими виробами і т. д.

В сучаснім цивілїзациїнім сьвітї нема держави, котра би творила независиму економічну цїлість. І звязь, що лучить окремі народи, стає ся що раз сильнїйша, а число економічних точок зіткненя і обставини, що вимагають спільного міжнародного реґульованя — що раз численнїйші. Коли в початках сїмдесяти років вибухла революция між властителями невільників в американьскій Унії, перервано довіз північно американьскої бавовни до Анґлії і Анґлійскому бавовняному промислови не стало

сирого материялу; результатом того була страшна кріза. Таку зависимість від заграниці, в якій тоді був бавовняний промисл Анґлії, відчувають нинї численні галузи промислу в кождій сучасній державі. До того треба додати зависимість промислових держав від заграниці під взглядом довозу консумцийних материялів. Через те й зірванє міжнародних відносин, в наслідок можливої загально-европейскої війни, потягнуло би за собою не лиш крізу, супротив котрої бавовняна кріза з 1862 р. була лише забавкою що до сили і напруженя і котра була би прямо банкротством цїлих галузей промислу, а окрім того спровадила би голод, якого наше поколїнє ще не бачило.

В міру того, як поодинокі народи стають ся економічно зависимі від заграниці, внутрішний торг тратить на значіню в порівнаню з внїшним. Видайність працї росте в нинїшній стадиї великого промислу скорше, як национальна консумция. Розширенє внїшного торгу набирає що раз більшої ваги. Але і зріст того ринку не іде так скоро, як побільшуванє продуктивности працї.

Стоїмо супротив хронїчної міжнародної надпродукциї, того гамівника для дальшого економічного розвою. Лїберально шовінїстичні змаганя, що були доси товчком того розвою, будуть єму помагати що раз менше, деколи стануть ся навіть перешкодою. Змаганє до побільшеня єдности і независимости, великости і сили народа, перестає бути средством, покликуючим до житя торг, вистарчаючий для великого промислу, все одно, внутрішного чи внїшного. Економічний розвій, коли він не має спинити ся, випадає оперти на иньших засадах. За-

мість конкуренції на внутрішнім і внішнім торзі, повинно виступити міжнародне управильнюване продукції. Воно мусить бути міжнародне, бо нині неможлива річ, щоби основна зміна системи продукції у одного з народів не дала ся відчути і иньшим і тому, бо великий промисл, щоби вновні розвинути свої продуктивні сили, потребує території, сильно переступаючої розміри поодинокого краю.

Однак така міжнародна регуляция не наступить без далекосяглих реформ в економічнім житю кождого народа з окрема, именно без знесеня конкуренції з її головним товчком — зиском. Буржоазия виступає завзято не лиш против такого урегульованя, але також против всего, що хоч трошки его пригадує, н. пр. міжнародне фабричне законодавство. Не лишає ся отже нїчо иньшого, як і на дальше послугувати ся зужитим мотором дотеперішного розвою і при тім тим більше безвзглядно, чим гірше буде положенє. І тому то від якогось часу „национальні“ змаганя в кругах великих промисловців виступають тим сильнїйше, чим більше великий промисл виростає з национальних границь і чим більше домагає ся міжнародної области. Надпродукция є нині так сильна, що при теперішних відносинах не мож подумати, щоби знайдено купців на всї вироби великого промислу. Поодинокі капіталісти з віддільних наций можуть лиш тоді марити о збуту товарів, коли будуть спродавати їх дешевше, як соперники чужих наций. Але таке обниженє цїни зменшає зиски. Ратуючи їх, капіталісти взивають нарід до национальної солїдарности, котра повинна показувати ся в тім, що робітник, хлоп і дрібний міщанин в тій,

або иньшій формі [цла, податки] покриє з власного кармана страти, які потрібні суть на знищенє ріжних „традиційних ворогів“ на всесьвітнім торзї. Се як раз ядро всякої сучасної „питомої“ економічної політики. Однак побіч того і рівночасно повинно ся ще у всякий можливий спосіб попирати краєвий промисл а шкодити заграничному при помочи торговельних договорів, кольоніяльної політики і т. д. Всї старі средства і способи меркантильної політики в XVII і XVIII столїтях знов випливають на верх, тілько в ще драстичнїйшій формі. Що раз голоснїйше розходить ся наклнкуванє о оборону краєвого промислу, що раз сильнїйші суть жалоби на заграничних противників і соперників. Не один „патріот“ радо привитав би нову едицию торговельних воєн з послїдних столїть Але тоді торговельні війни становили сильний товчок економічного розвою у побідившого народа, коли тимчасом нинїшна хвиля домагає ся міжнародної солїдарности, бо війна значить тілько, що банкроцтво цїлої економічної системи. Клясове самолюбство міщанства домагає ся нині не лиш удержаня, але збільшеня національних розграничень, заострення ненависти, і що раз більше входить в конфлїкт з вимогами економічного розвою.

За те клясові інтереси наймитів що раз більше відповідають тим вимогам. Наймити повинні піднести гасла, котрих міщанство вирікає ся, або котрі воно перекручує і обезображає. Між иньшими їх политика є национальна, але без того антаґонїзму між їх інтересами а інтересами товаришів, що належать до тої самої кляси, але з иньшої народности. Капіталїсти певної народности марять о тім, щоби загра-

ничні капіталїсти продукували при найнекористнїйших услівях. Тимчасом наймити суть заінтересовані в тім, щоби їх заграничні товариші знайшли ся в можливо лїпшім положеню. Чим платня в Нїмеччинї більша, чим там наймитскі орґанїзації сильнїйші і певнїйші, тим лїпше має ся не лиш нїмецкий робітник, але рівночасно і швайцарскій, французкий, анґлїйскій і на відворот. Чим положенє робітників даного народа лїпше, тим вони численнїйше лишають ся в краю, не мандрують, не роблять конкуренції сусїдам і тим тяжше капіталїстам того краю обнижувати зарібки і цїни товарів в сусїдних краях при помочи конкуренції опертої на низькій платнї.

Розвій, що сотворив нинїшні народности, покликав до житя і сучасні клясові антаґонїзми. О теперішній хвили мож сказати те саме, що Плято сказав о містах свого часу, що кожде складає ся з двох ворожих елементів: нуждарів і богачів. [„Бо кожде місто складає ся з многих, але не є одно, як звичайно говорять. З гори мож сказати, що там суть два вороги: місто богатих і місто бідних Через те й солїдарна суспільність, котрої не захитують клясові антаґонїзми, під воєнним взглядом стоїть вище, як продукуюча товар і гандлююча“]. У всесьвітній державі римскій, під кінець істнованя, суспільні антаґонїзми дійшли до таких розмірів, а розклад народности — коли про неї вільно говорити — став ся так неможливий до здержаня, що богато людей уважало ворогів краю, ґерманьских варварів, за спасителїв. Нинї не дійшло ще до того, бодай в одноцїло-національних державах. І не віримо, щоби наймитска кляса заняла колись таке ста-

:овиско. Правда, що антаґонізм між буржоазиєю а наймитами росте що раз більше, але рівночасно наймитска кляса під взглядом числа, інтеліґенції енергії стає ся що раз більше ядром народу. Отже політика в роді тої, яку ми бачили в періоді розкладу Риму, була би самоубійством зі сторони наймитів. Радше поклонники Деруліда або Kölnische Ztg. і инші подібні „патріотичні“ елєменти попадають в суперечність з культурними інтересами народа через свою виключно „національну“ політику, здержують економічний розвій народа, і утрудняють міжнародне співділанє! І чи се не характеристична річ, що „патріотична“ [ліберальна] праса деяких країв плаче з причини високої платні робітників, отже значної части народа, як над „національним“ нещастєм?

Наймитска кляса стоїть вже тепер у многих народів на чолї культурно-национального розвою. У всїх новочасних народів ті змаґаня проявляють ся в столицях, або що найменше в великих містах, де наймити мають рішучу перевагу. Ті нові суспільні сили зміряють до знесеня всяких клясових ріжниць. Осягнене сего надало би міжнародній єдности силу, якої вона доси не посідала. Хоч сильна була деколи спільність інтересів між членами того самого народа, то мимо того ослаблював її клясовий антаґонізм. Знесене того послїдного витворило би солїдарність в краю, котрої приміри можна хіба знайти в первістних громадах. Але давне замкнене в собі тих первістних громад не є вже можливе для сучасних і будучих народів Вони мусять що раз сильнїйше з собою вязати ся, аж доки не витворять одної одинокої великої суспільности, де економічні антаґонізми,

торговля товарами і купецка конкуренция будуть усунені. Та злука не буде поступати на перед в конґльомератї борб, ані не буде іти дорогою наїздів, але довершить ся під впливом всемогучої сили користи, яку така злука принесе всім.

Але не задержуємо ся за довго над образом розвою, котрого можливість лише припускаємо і котрого кінець належить до будучих століть. Задачею нашого століття є отворити тому розвоєви дорогу через усунене економічних антаґонізмів, що народи ріжнять від себе і внутрішно ділять — при помочи витворена з одного боку міжнародного житя, з другого одноцїлого внутрішно-краєвого.

ДОДАТОК.

Часи, коли то „здоровий хлопский розум“ значив більше, як „теория ученого“, давно вже минули. Нині, над цїлим поступом у всїх областях людскої дїяльности старшує і веде до нових здобутків як раз та теория, на котру з гори дивлять ся наші „старі практики“. Хто нині в практичній роботї легковажить собі теорию, забуває, що теория то не гіпотеза або пуста фантазия хоробливого мозку. Се остаточний, в наукову формулку унятий результат наукового досліду, зробленого не на чім иньшім, як іменно на поданих нам житем і практикою фактах. Хто нині приступає до практичної роботи, та ще й такої, що сьвітови має дати річ нову, щось доси не бувалого, мусить мати ве-

ликий засіб теоретичного знання, до роботи мусить приступати з цїлею, наперед докладно означеною і відповідно до тої цїли наперед уложеним теоретичним пляном. Всю роботу, що має в чім небудь причинити ся до поступу людскої культури, попереджають довголїтні теоретичні студиї, підготовляючі практичного робітника до єго практичної роботи. Хто нинї працює над новими винаходами, а не має до того відповідного теоретичного образованя, того нинї беруть під лїкарску обсервацию і яко неулїчимого на манїю винайдень запирають в домї божевільних, або що найменше віддають під курателю, аби практичний винахідник не руйнував фінансів родини.

Лиш одна категория теоретично не підготованих маняків ґрасує по сьвітї і злодїйствує безкарно, та наносить — не вже одній родинї, а цїлій суспільности необчислені шкоди. Тими мамутами людскої культури, суть так численні на нашій некультурній Руси „практичні полїтики“. Яко люде „практики“, вони погорджуть всякою теориєю в полїтиці, а всї социяльні питаня розвязують своїм заплїснїлим „практичним розумом, любовю до свого рідного, щирістю, чистим і чесним характером“. Рускі полїтики, то чисте збіговиско самих „щирих людей“. О скілько в иньших областях людскої дїяльности вже загально признано, що поступ можливий лише на підставі остаточних здобутків науки т. є. теориї, а каменярі поступу в даній области мусять бути людьми в своїм фаху глубоко ученими і стояти на кождочасній висотї теориї, то в полїтиці, науку у нас цїлком зїґноровано, бо се — „річ доктринерів, над котрими житє переходить до порядку дневного“. Сегодня

і найтемнійша людина, навіть галицкий Русин не дасть різникови вирізати рака зі свого жолудка, не увірить, щоби свинопас міг винайти телеґрафічний апарат, але в політиці, наші люде на воєнній стопі з наукою, тут лиш анальфабети можуть мати слово. Тут навіть найінтеліґентнійші наші люде слухають першого ліпшого — як не дурня, то „чесного і щирого чоловіка“. Ні! — брешу... І у нас потрібна певна кваліфікация. Від політичних провідників вимагають, щоби вони були людьми „на становиску“. „Становиско“, ще й до того ц. к., то у нас достаточна кваліфікация на провідника народу, без тої леґітімациї і не пробуй „політикувати“, бо ніхто тебе не послухає, а політики з ц. к. дипльомом збойкотують тебе і заткають рот. Гадаючи, що „становиско“, і ц. к. дипльом то достаточна кваліфікация на політика, наші політики ще згірднійше як наша П. Т. публика дивлять ся на всякі „з чужого ґрунту принесені“ політичні теориї Сараки не знають, що їх ц. к. університетский дипльом, їх відомости з граматики, тригонометриї, догматики або й цивільної процедури дають їм що найбільше право до того, до чого одержали свій дипльом: до професури, парохії, судейского бірету... жінки і дітей, але провід в політиці, повинні лишити кому иньшому. Хто не має потрібного нині політикови фахового образованя, най бере собі примір з різника, котрий не маючи фахового медичного образованя, не бере ся до ресекциї кишок в живім орґанізмі чоловіка.

Житє і розвій суспільности, подібно як житє і розвій звірячого орґанізму, має свої специяльні права; суспільність має свою нормальну фізіольоґію і свою патольоґію. Всяка

робота „на народній ниві“ мусить іти згідно з правилами життя соціяльного організму, з правилами соціольогії. Політик не обзнакомлений з соціольогією, може дуже легко не зрозуміти, або й не доглянути неодної соціяльної недуги. Через те й такий „політик“ або нічого не робить против тої недуги, або не уживає відповідних средств. Не знаючи пружин соціяльного життя, може ту пружину потиснути так, що вона трісне і замість помочи суспільности, ще більше пошкодить. Нефахові політики найчастійше занедбують деякі аномалії, так що потому вже й за пізно, як не затяжко брати ся до „санації“ суспільних відносин. Через таке занедбане, аномалії комбінують ся з другими, і що раз більше комплікують недугу, так що санация, котра зразу була би дала ся дуже легко перевести, стає ся щораз труднійша, а часами й неможлива. Нефахові політики своїм недобачуванем справ і своєю безпрограмовістю, дуже часто опізняють суспільний розвій і весь поступ культури; своїм нерозуменем справ а що за тим іде — невідповідною програмою і роботою зводять суспільний розвій на невідповідні, безцільні і безвихідні стежки, а дуже часто повертають в зад весь поступ культури та доводять нарід до загибели. В найліпшім случаю „політика“ таких політиків буде цілковито безплодна і не принесе народови ніяких користей; вони все будуть черпати воду решетом, а батіг на ворога будуть плести — з піску.

Чим більше скомплікований, замотаний і ненормальний розвій якої суспільности, чим більше внутрішних і внішних чинників, — прямо і посередно в найріжнійших комбінациях —

впливає на розвій тої суспільности, тим більшого політичного образованя, тим більшого спеціяльного теоретичного підготованя, мусить суспільність домагати ся від своїх політичних провідників. А ледви чи є на сьвітї другий такий нарід, на котрого розвій склали би ся так численні і ріжнородні чинники і впливи, як наш нарід. Ледви чи знайде ся друга така суспільність, у котрої би всї соціяльні з'явиска були так скомпліковані, як наша суспільність. Нїгде може задача і *відвічальність* політика не є так тяжка і велика, як у нас!! Тимчасом нїгде — буквально нїгде в сьвітї — не ма так нефахових політичних провідників народа, як на нашій Руси!

У народів, котрим внїшні сили не перервали самостійности державного житя, суспільний розвій відбуває ся в нормальнїйших обставинах як у нас. Там суспільне житє іде інтензивнїйшим і скорійшим темпом, там не ма так богато аномалій і суспільних недуг, не ма тілько комбінацій і компліцій в появах того житя і в его аномаліях, а в наслїдок того нема там до розвязаня тілько соціяльних питань, що у нас. Появи суспільного житя і всї его аномалії виступають там яснїйше і виразнїйше, а інтереси так поодиноких кляс, як і цїлого народу так кидають ся в очи безпосередно інтересованих, що народ зглядно поодинокі его кляси, сли вже не цїлком суть сьвідомі свого інтересу, то що найменше відчувають, яка в тім случаю акция може принести користь. Такі народи могли би остаточно в неодній справі обійти ся без глубоко ученого провідника, що надає політицї напрям і „веде маси". Тут дуже часто само житє, сказати-б

сам інстинкт, чи хлопскій розум тручає масу в тім напрямі, в якім повів би її глубокосягаючий і далекозорий ум образованого політика. В такім случаю, політичний провідник є лише інтерпретатором хвилевих змагань маси, що відповідають її хвилевим інтересам.

Тепер, в часах розцвіту соціяльних наук, теоретики звичайно випереджають практичних політиків і дають їм програму практичної діяльности. Теоретики поглубляють і ясніше формулують се, до чого іде несьвідомо, перта інтересом, народна маса. Політика маси без проводу „теоретиків“, може бути виключно політикою відруховою: Маса знаючи лише се, що безпосередно стоїть перед її очима, година здобути ся лише на акцию, котрої результати мають показати ся безпроволочно. При тім маса ніколи не сягає гадкою далеко в будучність, не обчисляє, чи осягнене ціли можливе і які будуть дальші наслїдки. До тої категориї належать народні жакериї, котрі майже ніколи не усувають лиха. Але і сьвідома ціли політика мас без фахово підготованих політиків, може бути лише політикою від случаю до случаю, політикою партацкою, політичною фушеркою.

Таким партацтвом була і є ціла руска політика від хвилї, коли наш нарід „пробудив ся“. Під взглядом політичним, галицкі Русини змарнували безповоротно пів століття! Причина лежить в темноті одинокої кляси, яку посїдає руский народ — кляси хлопскої. Иньші кляси рускої суспільности, як дрібні ремісники або пролєтарият інтелїґенциї [„інтелїґенция“] чисельно так слабі, що яко самостійна кляса, яко *самостійний політичний чинник* не мають і не можуть мати ніякого значіня, суть політичною

нулею. Поодинокі групи рускої „інтеліґенції“ можуть відограти певну ролю в політичнім розвою рускої суспільности лише остілько, оскілько забуваючи о власнім клясовім становиску і власних клясових інтересах, в своїй *політичній діяльности зідентифікують ся з клясою хлопскою і будуть старати ся заступати економічні і просьвітні інтереси хлопскої кляси*. Руский пролєтаріят інтеліґенциї, хоч який він політичний анальфабет, відчув се відразу і старав ся станути на тім становиску, старав ся бути заступником інтересів хлопа, єго учителем, єго політичним провідником. Старав ся, і мусимо признати, що щиро старав ся, але ним не був і до нині не є.

Крайна темнота хлопскої кляси не позволила їй самостійно виступити на політичній арені з програмою і акциєю відповідаючою всїм культурним т. є. всїм материяльним і ідеальним інтересам тої кляси. Хлоп не розумів, що єго кляса є складовою частею цїлого соціяльного механїзму, що всї єго справи суть тисячними нитками звязані з житєм і розвоєм цїлої суспільности. Хлоп не міг добачити зависимости свого економічного положеня від економічного житя цїлої суспільности, від розвою держави і її інституций. Хлоп не знав, що розвій, який відбуває ся навіть по за сферою безпосередних хлопских справ, вливає також на єго справи і що єго невідрадне економічне положенє є в більшій части випливом того, що діє ся по за ворітьми єго обійстя, що діє ся в інтересї иньших кляс суспільних, або в мнимім інтересї краю і держави. Одним словом, хлопска кляса не розуміла, яка її соціяльна позиция, не розуміла свого положеня, не мала понятя, яка

зміна була би потрібна в складі і функциях соціяльної машини, щоби поправити єго власну долю.

Але хоч би хлоп знав і розумів своє положенє, то не богато би єму з того прийшло через брак політичної сьвідомости. Хлоп не знав, що о всіх, навіть о родинних єго справах рішають законодатні тіла, і що він мав право брати участь в тих рішенях. Хлопска маса є в загалї несьвідома навіть того, що нині і хлоп є горожанином, що має право брати участь в державнім житю і в закодатній роботї. Народня маса до нині не знає, що колиби мала в руцї політичну власть, могла би устроїти собі лад такий, який сама схоче. Через те наш народ не лиш не боров ся о розширенє політичних прав, але навіть не використував тих прав, які єму признала вже нинїшна конституция. Одним словом, хлопска кляса не виробила політичної програми ні для себе, ні для тих, котрі моглиби від часу до часу забрати голос в обороні хлопских інтересів. З власної ініциятиви, хлоп наш — о скілько не глядає ратунку в еміґрациї, був би спосібний хіба до одної лиш інтензивнїйшої акциї: до жакериї, котра яко *безпрограмовий* вибух розпуки і ненависти, не довела би до ніяких додатних результатів, не принесла би хлопскій клясї ніяких реальних користей.

Хлоп мусїв ждати на учителя, котрий би єго усьвідомив, дав програму і зорґанізував до сьвідомої політичної акциї. Тую задачу взяла на себе руска „інтеліґенция“, забрала ся до роботи на „народній ниві“. Але — най їй Бог простить за се, що на тій ниві сїяла не зерно, а саму полову. Не лиш темний хлоп, але і учена

руска інтеліґенция в своїм політичнім арсеналї не має програми відповідаючої культурним, а з поміж всїх культурних — найважнїйшим, економічним інтересам хлопскої кляси. Без політичної програми нема політичної роботи, без неї всяка борба, всяка боєва орґанїзация Русинів буде беззубою собакою, котрої нїхто не боїть ся.

Безпрограмовість рускої інтеліґенциї не може нїкого дивувати, бо і звідкиж вона могла взяти програму? Така річ не дасть ся виссати з пальця; тут мусить бути учителем житє або книжка, а найлїпше одно і друге разом.

Обставини житя інтеліґентних Русинів, під котрих безпосередним впливом витворювали ся їх погляди на суспільні справи і на задачу політики, були і суть иньші, як ті, під впливом котрих жила і жиє хлопска кляса. Руска інтеліґенция відчувала безпосередно лиш власний материяльний і ідеальний інтерес, відчувала клясові інтереси пролєтарияту інтеліґенциї, т. є руского попівства і рускої бюрократиї. Яко иньша від хлопів суспільна кляса, з иньшими, хоч би навіть не конче суперечними інтересами, не відчуваючи і не розуміючи положеня і інтересів хлопів, руска інтеліґенция дивила ся на „народні справи“ окулярами власних клясових інтересів. Ій здавало ся, що се, що було в інтересї її кляси, є справою загально народною, справою национальною. Все проче, то була „справа социяльна“, або „жолудкові ідеї“. на котрі прийде черга доперва тодї. коли будуть полагоджені справи „национальні“, кажучи менше бомбастичним стильом: хлопска справа прийде доперва тодї на стіл, коли будуть зреалїзовані „жолудкові“ ідеї рускої бюрократиї.

Підносячи власні матеріяльні і ідейні інтереси до значеня національних справ, руска інтеліґенция накидала свою клясову програму хлопскій клясї, кажучи ій боронити справу яко свою власну, бо „национальну“ справу.

Хлопскі інтереси інтеліґенция бачила і розуміла о стілько, о скілько вони були паралельні — і то намацально паралєльні з інтересами рускої інтеліґенції. О скілько хлопска справа була також безпосередно справою рускої бюрократиї, о стілько вона знайшла увзгляднене в політичній програмі руских „патріотів“. Тим дасть ся витолкувати факт, що політична програма і політична акция руских патріотів абсолютно не увзглядняє економічних інтересів хлопскої кляси, що Русини до нині не мають аґрарно-політичної програми, котру повинні були мати і бодай в части перевести ще в 48 році.

Коли рускі політики не мали такого учителя і такого наганяча, якими суть условини житя, то повинні були взяти до помочи науку. Тою наукою, що дає нам змогу розуміти появи і аномалії суспільного житя, є соціольоґія. У Русинів сеся наука в найбільшім занедбаню. У нас на тім поли окрім кількох істориків, що свій предмет трактували не дуже глубоко — не лиш не працював нїхто самостійно, але навіть не старав ся спопуляризувати і використати для поглубленя нашої істориї сего, до чого дійшли вже чужі соціольоґи. Не знаючи правил суспільного розвою, не добачуємо, або не розуміємо аномалій того розвою. Через те й ми неодно занедбуємо, а до решти беремо ся без ясної, відповідаючої потребам житя цїли і при помочи невідповідних средств. При таких услівях вся наша робота буде марнованєм часу і сил, бо

результати не будуть відповідати вложеній енергії, або навіть суспільним злочином, коли розвій спинить, або зведе на лихі дороги.

Через ігнороване науки в політиці, занедбано у нас найважнійшу народну справу, від котрої зависить не лиш розвій, але просто житє нашої суспільности — справу аґрарних реформ. Наші політики навіть не ставлять собі питаня, яку ролю в житю народів відграє суспільна економія. Через те й в нашій політиці нема найважнійшої річи — аґрарної програми, відповідаючої інтересам хлопскої кляси, а заразом інтересам цілої нації. Наші політики не знають, що аґрарне питанє повинно у нас бути підвалиною і душею не лиш клясової хлопскої, але цілої нашої национальної потїтики.

Але не лиш тую, до розвязаня тяжшу справу занедбано; навіть наші национальні змаганя, наша национальна програма і наша национальна політика, котра є ніби осею всеї нашої політики від 48 року, є що найбільше карикатурою націоналїзму. І национальне питанє розуміють у нас дуже тїсно, так, як его може зрозуміти — під впливом клясових інтересів — тїсний мозок бюрократа Наші национальні змаганя і вся „национальна“ політика галицких Русинів не виходила по за круг інтересів рускої бюрократичної інтелїґенції. Клясові інтереси рускої інтелїґенції, елементарна сила житя не могли дати нам глубшого зрозуміня націоналїзму, як се бачимо у народів, де национальні змаганя були захопили ширші круги суспільности.

Щоби наша інтелїґенция як слїд зрозуміла задачу і цїли национальної політики, щоби та політика обіймала інтереси не лиш власної

кляси, але також головної кляси рускої нації — кляси хлопскої, треба було глянути оком по за межу руского сьмітника. Ми повинні були, перед поставленем програми нашої национальної роботи, не лиш докладно познакомити ся з історією розвою нашої суспільности, але також придивити ся ближе национальним змаганям культурнїйших від нас народів, перестудиювати історию їх национальних рухів від самого їх завязку аж по нинїшні часи. Вибравши се, що всїм тим национальним змаганям спільне, одержимо наукове розвязане национального питаня. Доперва тоді, коли придивимо ся нашим социяльним обставинам в сьвітлї тої наукової теориї национализму, потрафимо виробити собі повне і ясне понятє цїли наших национальних змагань. Коли вже ясна буде цїль, коли вона буде відповідати потребам нашої суспільности, і коли тая цїль дорогою пропаганди стане ся власністю загалу, всенародним ідеалом — практична програма і средства до осягненя цїли, вже знайдуть ся. Доки того не буде, вся наша национальна политика буде — що найбільше — забавкою в политику, а така забавка є страшним злочином, коли поважні люде, в котрих руцї опинила ся доля народу, хоч би несьвідомо, бавлять ся в хвилї борби о житє і смерть народа.

В наших теоретичних студиях над справою новочасного национализму, можемо з праць чужих социольогів користати лише о стілько, оскілько вони дають нам можність познакомити ся з правилами розвою суспільностей, пізнати мотори социяльного поступу і позволять нам зрозуміти зависимість розвою між поодинокими суспільними институциями, звязь між поодинокими суспільними появами. Все те мусимо опа-

нувати, заки приступимо до студий над самим національним питанєм. О скілько студиї над початковими фазами розвою народів і над їх економічним житєм поступили на Заході так далеко, що під тим взглядом можемо повними пригорщами черпати результати праць чужих учених і використувати їх для пояснєня наших відносин, то теоретичні студиї над самим національним питанєм і на Заході дуже недостаточні. Ціла література в тій справі дуже скупа і поверховна.

Найбільшою хибою всїх проб наукового поглубленя річи було се, що учені приступаючи до предмету, не здавали собі справи з того, до якої галузи людского знаня належить питанє, котре брали ся пояснювати. Не знаючи того, що нация — то суспільність на певнім степени культурного розвою, що націоналїзм — то не зоольоґічне, або лїнґвістичне питанє, що оно не має нїчого спільного ні з расою, ні з ґраматикою, відразу сходили на манівці, котрими нїколи не доходить ся до цїли, справи не пояснює ся, але противно, ще більше замотує. Через те, що учені зле брали ся до річи, все, що о тій справі написано, не посїдає найменшої, ні теоретичної ні практичної вартости і до пояснєня справи ні троха не причиняє ся. І не диво! Наука звичайно займає ся питанями, котрих роз'ясненє потрібне в практичнім житю. Де самі вже потреби житя, дїлаючи віками в тім самім напрямі, зорґанїзували суспільність на національних основах, там національне питанє або цїлком не істнує, або істнує не в цїлій повни. Де яке питанє не істнує, де оно не є „злобою дня", там всї досліди учених над дотичною справою, булиби стратою часу. Так само

стратою часу булоби читанє всїх доси виданих теорстичних праць, обговорюючих згадану справу, бо автор студиї певно не обняв цїлого предмету.

В послїдних часах, великого практичного значіня набрала национальна справа в таборі австрийскої социяльної демократиї. Свій інтернационалїзм социяльно-демократичні доктринери помішали були з космополїтизмом і в национальних змаганях добачували ґамівник социяльного поступу. Через те, що национальні змаганя найсильнїйше і найвиразнїйше проявили ся в часах розцвиту капіталїзму, а национальну програму виписала на своїм прапорі буржоазия, котра национальними аргументами воювала з клясовими змаганями робітників, социяльно-демократичні провідники робітничої кляси кинули анатему на националїзм: Се чисто буржоазний продукт, з котрим пролєтарият не може мати нїчого спільного, бо социяльїзм і националїзм суть річами, котрі себе виключають.

Национальний рух, що в послїдних лїтах так сильно розвинув ся між славяньскими народами, захопив також социяльно-демократичних робітників. Славяньскі [головно ческі] робітники погодили якось огонь з водою, бо розвинули национальний прапор і лишили ся социяльними демократами. Они в практиці показали, що национальна справа не є виключно справою буржоазиї, що националїзм можна дуже добре помирити з інтернациональними змаганями робітничої кляси, з міжнародною орґанізациєю борби социяльїстичного пролєтарияту з капіталїзмом. Нїмецким социяльним демократам не дуже була до вподоби така ґерезия, але остаточно мусїли вибирати: або виправдавши нацио-

наліїзм, помирити національні змаганя з інтернаціональними змаганями соціялїзму, або кинувши анатему на геретиків — сли вже не цїлком стратити славяньских робітників, то що найменше, внести в австрийску соціяльно-демократичну робітничу партию національні спори і ними ослабити силу партиї. Приперті до муру конечністю, соціяльні демократи відкомандирували свого теоретика, чоловіка з глубоким соціольоґічним образованєм, щоби справу поглубив науково і теорию погодив з практикою. Студия Кавцкого „Новочасна народність“ і статя [Neue Zeit 1898/9] „Национальна борба і державне право в Австриї“, суть першими працями, що дискусию над дотичним питанєм звели на відповідну дорогу. Хоч би деякі остаточні виводи Кавцкого були хибні, хоч неодин єго погляд на біжучі справи не видержує критики і не дасть ся погодити з льоґікою фактів, то всеж таки студия Кавцкого „Новочасна народність“ дає нам ключ до розвязаня неодного практичного питаня національної полїтики. Вага студиї Кавцкого лежить головно в тім, що він темної справи не пояснює ще темнїйшими ґіпотезами, не студиює предмету в послїдній фазї єго розвою, але поперед всего слїдить за ґенезою з'явиска. Щоби відповісти на питанє, що є новочасна нация, Кавцкі сягнув глубоко в історию і старав ся розслїдити, під впливом яких чинників дикі племена зливали ся в народи, та в який спосіб ті народи перетворювали ся в один соціяльний орґанїзм, розвинули ся в нинїшні народности.

В студиї Кавцкого найсильнїйша тая часть, в котрій він обговорює спосіб повставаня завязків пізнїйших націй і найдавнїйші народо-

творчі чинники, де виказує рівнобіжність і обопільну зависимість між розвоєм почутя національної єдности а державним розвоєм суспільности. Тенденциєю студиї є виказати, що істория націоналїзму даної суспільности, є істориєю її державного розвою її державних змагань. Слаба сторона студиї лежить в тім, що Кавцкі обговорюючи значенє впливу економічних чинників на завязки державної орґанїзациї народів — того передуслівія повстаня нациї, і на дальший розвій национальних змагань в народі, забуває, що *державний устрій і державний розвій* даного народу, ставши на певній висоті, *зачинає сам собою бути мотором суспільного розвою.* Держава стає ся чинником, що з одного боку самостійно впливає на розвій суспільних институций і ідейних змагань членів суспільности, а нераз навіть параліжує вплив економічних чинників, з другого боку той державний устрій улягає не лиш впливам економічних чинників, але дуже часто впливам, що не мають нїчого спільного з економією: (технїкою продукциї, виміною товарів і т. п.) В наслїдок того Кавцкі за слабо заакцентував вплив чисто політичних чинників на розвій национальних змагань, на скріпленє почутя национальної єдности і сили у новочасних народів. В тій, як і в кількох иньших точках, студия Кавцкого була би повнїйша і основнїйша, коли би він був для своїх виводів використав історию розвою держав і народів Сходу Европи.

Наведені Кавцким чинники покликують до житя династию, що загортаючи під свою власть осїлі на певній териториї племена дає початок державі. Державна власть, обіймаючи ріжні, доси самостійні, з собою нїчим не зв'я-

зані, дуже часто навіть не посвоячені племена, зливає їх спільними інституціями в один, з часом щораз тіснійший суспільний організм. Сума племен перемінює ся в один народ, в націю. Від коли верховна власть над сумою племен даної території спочала в руці династиї, рішаючим чинником в державнім розвою народу є династия з своїми урядами і своїм військом. Кавцкі замало увзглядняв вплив династичного чинника — яко самостійного чинника — на державний, а тим самим і національний розвій деяких народів. Істория нашого народу була би єго научила, що наш державний, а заразом і національний розвій перервали не „економічні“ чинники, але се, що вся державна власть на Руси не мала часу опинити ся в руці наших князїв. Заки всї нитки суспільного житя опинили ся в руці одної династиї, омежні народи, котрі скорійше скристалїзували ся в сильні держави, перервали самостійність дальшого нашого державного розвою. З тим зачав ся на Руси процес денаціоналїзациї. Ті суспільні кляси, що до нині були представителями [Träger] національної ідеї і національних змагань, відповідно до того, чи увійшли в склад польскої, чу московскої держави, спольщились, або змосковщили ся. Через те, що хлопска кляса нїгде в сьвітї не була представителькою національних змагань і під національним взглядом, всюди була і є лише етноґрафічною масою, а прочі кляси на Руси були репрезентантами польского, або российского націоналїзму, народ названий в етнольоґії малоруским, перестав бути націею. В тім здержаню розвою нашої суспільности в національнім напрямі не бачимо слїду впливів економічних чинників. Не економічний застій

спинив наш национальний розвій, а се, що частини наших земель, силою розбою, зроблено складовими частями иньших, під національним зглядом чужих нам орґанізмів державних. Не економічні чинники стерли на якийсь час наше імя з реєстру европейских наций, а се, що заки в поодиноких клясах руских земель виробило ся глубоке почутє национальної єдности, заки витворила ся сильна руска нация, знищено нашу державну самостійність. Се винародовило творців і представителів национальної ідеї: аґрарну, промислову і торговельну буржоазию, т. є шляхту, міщанство і купецтво.

Студиюм повстаня і розвою націоналїзму довело Кавцкого до результату, що „новочасна национальна ідея є в ґрунті річи буржоазною ідеєю“. Дійшовши до такого заключеня, Кавцкі зриває з науковим методом і льоґікою, а на місце ученого, виступає загвожджений доктринер, котрий разом з буржоазиєю, засуджує на смерть „буржоазийний продукт“ — націоналїзм. Націоналїзм так довго є поступом суспільности і так довго має рацию биту, як довго міщанство іде на чолї поступового розвою суспільности; з хвилею, коли скінчить ся культурна місия міщанства, з хвилею коли оно стаєсь ретроградним елєментом, спиняючим розвій суспільности, — национальні змаганя, разом з иньшими ідейними продуктами буржоазиї тратять рацию істнованя, і можуть служити виключно до реакційних, спиняючих розвій культури ціґлей. Тут Кавцкі забув, що ідея не все мусить іти до гробу із своїм творцем, що она може стати ся власністю наслїдника, котрий її розвине ще глубше і всестороннїйше, як сам автор. Буржоазия витворила великий промисл з суспільним

поділом праці, довела до високої степени усуспільнене продукції; — чи п. Кавцкі посьміє сказати, що все те піде до гробу за буржоазією? Ні! він скаже, що по буржоазії возьме справу в свої руки пролєтарият і доперва сей доведе поділ праці, *усуспільнене продукції* до остаточних границь. Пролєтарият довершить се діло, котре зачала, але не година була докінчити буржоазия. Коли национальний прапор в руці капіталістів замараний болотом реакції, очистить єго і піднесе понад облаки рука вибиваючого ся на верх пролєтарияту. Він поглубить і розширить национальну ідею змаганями робучої кляси, і доперва той націоналізм буде повним, дійсно поступовим націоналізмом. З моральним і економічним крахом буржоазії скрахує лише вузкий націоналізм капіталістичної кляси і розплине ся в загально-народнім націоналізмі робучої кляси. Сама-ж соціалістична ідея економічного колєктивізму є не що иньше, як найостаточнійшою льоґічною консеквенцією націоналізму. Дотеперішні национальні змаганя мали головно політичний характер, бо полягали на націоналізації суспільної адміністрації, т. є на витвореню сильної национальної держави. Змаганя соціяльних демократів суть економічним націоналізмом, бо ідуть до націоналізації продукції і взагалі всего економічного житя суспільности. Доперва колєктивізм буде остаточним словом націоналізму.

Коли би націоналізм даної суспільности був зависимий виключно від змагань буржоазії, на нашій земли руска национальна ідея не віджилаби так довго, як довго спольщене або змосковщене міщаньство і шляхта руских земель назад не зрущила би ся, або з рускої населеня

не витворила ся сильна руска буржоазия. Тимчасом демократизация держав, переведена в половинї сего столїтя, покликала до народного житя безгласні доси маси хлопів. Через те змагання верховних кляс тратять вже своє давнїйше значінє, перестають бути виразом змагань народа, і в міру, як в суспільности росте значінє народної маси, і ідейні змаганя тої маси зачинають надавати тон цїлій суспільности. Як довго властивими горожанами рускої землї були шляхта і міщаньство, а хлопска кляса була тілько живим господарским інвентаром панів, мож було у нас говорити виключно о польскім, або росийскім націоналїзмі. З хвилею, коли хлопска кляса прийшла до горожаньских прав, від коли змаганя тої кляси набрали национального змісту а між рускими недобитками прочих кляс віджили історичні традициї і национальні змаганя, від сеї хвилї Русини перестають бути етнографічною масою, їх імя знов являє ся в реєстрі европейских наций. Як на заходї новочасний націоналїзм є продуктом буржоазиї, а перейме єго і поглубить пролєтарият, так знов наш — вузкий впрочім — націоналїзм є продуктом руского пролєтарияту інтелїґенциї, а хлопска кляса — даючи своїм клясовим змаганям национальний зміст — поглубить єго і зреалїзує. Наша национальна справа була пропаща так довго, як довго виключними репрезентантами ідейних змагань суспільности була шляхта і міщаньство. Від коли до голосу в народних справах прийшов руский хлоп, справа віджила а дальша її судьба звязана з судьбою хлопскої кляси.

Велику цивільну відвагу супротив дотеперішного доктринерства социяльних демократів

на точці інтернаціоналізму показав Кавцкі тим, що не лиш виправдав націоналізм, але навіть узнав важність ролі, яку в повставаню держав і націй відограв такий цілком неекономічний чинник, як мова. В народи зачали лучити ся суспільности, що говорили одною мовою. „При-формованю нації, язик був найважнійшим і безусловно конечним чинником.“ Консеквенция з того така, що всякий национальний рух іде до того, аби границями держав були язикові границі народу. Така гадка пробиває ся не двозначно із студиї Кавцкого „Национальна борба в Австриї“. Дійшовши до таких виводів, Кавцкі предмету дальше не поглубляє, але вертає до псевдо-інтернаціональної, бо космополітичної доктрини і бодай на закінчене мусить копнути зрегабілїтований ним самим націоналізм. По думці Кавцкого национальні язики зійдуть колись так само на пси, як в загалї цілий націоналізм. Як национальна ідея, так само плекане национальних язиків стане ся колись перешкодою дальшого розвою народів. Але на щастє — гадає Кавцкі — як всему на сьвітї, так і национальним язикам прийде кінець. Запанує кілька „сьвітових язиків“ а национальні язики зійдуть до значеня діялєктів. „В порівнаню з сьвітовими язиками, национальні язики займуть таке положене, в якім тепер знаходять ся говори супротив літературних язиків.

Таку нїсенітницю написав социяльний демократ, котрий бачить, як росте просьвіта народних мас і як література що раз більше примінює ся до потреб тих мас! Коли сьвітова німецка, або француска література і язик не запанували у нас і не убили национальної рускої літератури тоді, коли книжка розходила ся що

найбільше в 500 примірниках, то хіба не потрафить її убити, тоді, коли наші друкарні будуть викидати на торг міліони примірників. Коли просьвіта була привілейом малого числа одиниць, а писанє і друк книжок в національній мові не виключував ся, тоді ще могла бути бесіда о можливости запановання сьвітового язика. Нині стан такий нележить вже до історії. Ми позволимо собі сконстатувати факт, що процес іде в цілком противнім напрямі, що іменно *потреба* знання чужої, хоч би найбільшої сьвітової мови у *загалу* що раз зменшає ся, бо що лиш принесла нового сьвітова літерадура — все одно, чи белетристична, чи наукова — се при помочи ремісників-перекладачів дістає ся до національних літератур. Образований Німець завдячував колись своє образованє виключно французким книжкам; нині може бути дуже мудрий без знання французкої мови.

Ще менше як в просьвітнім руху, буде потрібне знанє сьвітових язиків в руху промисловім і купецкім. В часах, коли продукция не була сконцентрована в руках немногих промисловців, коли величезне число ремісників мусїло збувати товар консументам безпосередно, коли не було почт, телєграфів і желїзниць, коли не було такої конкуренції між продуцентами і консумент більше потребував продуцента, як на відворот, тоді були конечні частійші личні зносини з чужими продуцентами і купцями, потрібне було знанє їх язиків. Коли промисл був сконцентрований в одній Англії, тоді очевидно всї ті, що хотїли користати з англійского промислу, мусїли уміти по англійски; хто хотїв користати з французкої культури, мусїв уміти по

французки. Нині, хоч товарова продукция розвинула ся ширше, хоч торговля заволоділа цілим промисловим житєм сьвіта, в кождій нації *зменшило ся число осіб*, котрі в тім промислово-торговельнім руху мусять увійти в безпосередні зносини з особами другої нації. Місце соток продуцентів-ремісників, заняв один продуцент-фабрикант; дуже часто навіть на місце соток фабрикантів, виступає картель або иньша подібна орґанізация. Ані шефам корпораций промисловців, ані самим промисловцям непотрібне знанє чужих язиків, так як в тих часах, коли они мусїли входити в безпосередні зносини з консументами, бо посередництво між фабрикою а консументами відбуває ся при помочи великих купецкких фірм або аґентів. *Лише кореспондентам і аґентам* промислових і купецких фірм потрібне знанє чужих язиків — самим фабрикантам, купцям і консументам, оно не потрібне.

Кажемо, що потрібне знанє *чужих* язиків, але не конче сьвітових. Нині, при страшній конкуренції між продуцентами, фірми мусять коло консументів танцювати так, як коло збитих яєць. Їх аґенти мусять послугувати ся *мовою консументів*, а нею є звичайно не сьвітова мова, навіть не літературні язики, а самі діялекти. Німецкому купцеви нині болгарский і сербский а навіть афґаньский і бушменьский язик потрібнїйший як французкий. Французка фірма має свого кореспондента, котрий до него напише по німецки, але африканьскі дикарі і всї иньші народи, на котрих німецкий купець хоче заробити, вимагають, аби він говорив і писав до них не сьвітовим німецким, але їх національним язиком, їх діялектом. Хто знанє чужих

язиків є нині економічною потребою, то на всякий случай відносить ся се до національних „діялектів" а не сьвітових язиків. З розцвитом національних літератур і з управильненєм міжнародних економічних відносин при помочи всякого рода аґентур і конзулятів, *загал* що раз менше буде відчувати потребу знаня чужих язиків. Потреба знаня чужих язиків, так сьвітових як і діялектів обмежить ся на фахових учених, ремісниках-перекладачах, аґентах і кореспондентах фірм. По за тими людьми, що становлять пропадаючо малий процент людности, знанє чужих язиків стратить всяке практичне значінє. Але як хто схоче тратити час на французкій або анґлійскій граматиці, то єму того певно ніхто не заборонить. На всякий случай буде се менший шкандал, як наука греки або латини.

В. Будзиновский.

ВИБІР НАЙНОВІЙШИХ КНИЖОК ЯК МОЖНАНАБУТИ В КНИГАРНИ; „ГОЛОС ПРАВДИ"

Словар чужих слів, котрий числить поверх 12.000 слів. $2

Селянъство і Соціял-демократія ... ...

Соціялїзм а патріотизм ... ...

Новітна суспільність і церква ... ...

Народність і її початки ... ...

Нове Євангеліє ... ...

Нація як правна ідея й Інтернаціонал ... ...

Звідки взяв ся чоловік ... ...

Чому женщини жадають політичних прав ..

К. Маркс, його житя і наука ... ...

О походженю Бога ... ...

Цар голод (про економію) ... ...

Про походженє та розвиток мов — Н. Рубкин ... ...

Здобутя Бастилії (Історія Французької революції). ... ...

Економічні основи Американського демократизму. 15

Клясова борба. 5

Панські жарти. 40

Коли зійшло сонце 30

Комуністичний Маніфест 2
Понятє і цїли соціялїзму 1
Основні засади комунїзму — Ф. Енґельс 1
Продукція — Н. Каришев 1
"Патріоти" — М. Тарновський 1

Також маємо на складї, кромі українськи книжок, — книжки російські і польські.

На жаданє висилаємо катальоги.

Holos Prawdy
119 E. 7th St., New York, N. Y.

JC
311
K3519

Kautsky, Karl
Narodnist' i ïi pochatky

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 10 06 03 004 3